

Івашко С. В.,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права
Пенітенціарної академії України

Петренко С. В.,
аспірант кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права
Пенітенціарної академії України

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Анотація. У статті досліджуються заходи запобігання кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері. Зазначено, що загальносоціальні заходи запобігання злочинності спрямовані на створення умов, за яких ризики вчинення кримінальних правопорушень у сфері бюджетних відносин знижуються. Ці заходи є складовою профілактики правопорушень та мають на меті усунення причин і умов, що сприяють злочинності. Особлива увага приділяється формуванню правових цінностей і високого рівня правосвідомості громадян шляхом неухильного дотримання норм права. Загальносоціальні заходи не лише мають профілактичний характер, але й виконують довготривалу стратегічну функцію.

Наголошено, що особливості суб'єктів кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, як правило, зумовлені їхнім статусом – це, переважно, спеціальні суб'єкти, визначені кримінальним законодавством України, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з розкраданням бюджетних коштів, зловживанням службовим становищем або корупційні правопорушення.

Доведено, що одним із ключових завдань держави є розробка і впровадження в діяльність правоохоронних органів системи кримінологічних заходів, спрямованих на усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. При цьому запобігання має бути спрямоване не лише на конкретних осіб (зокрема посадовців), а й на негативні суспільні процеси загалом. Це досягається шляхом оптимізації бюджетного процесу, підвищення прозорості діяльності органів влади та посилення правової обізнаності працівників бюджетної сфери.

Сформульовано авторське визначення запобігання вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері – це сукупність комплексних, науково обґрунтованих кримінологічних заходів, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних чинників, що породжують злочинність, та недопущення її на різних стадіях розвитку суспільства.

Доведено, що в умовах правового режиму воєнного стану загальносоціальні заходи набувають особливого значення, адже сприяють формуванню суспільного осуду корупційної та іншої злочинної поведінки, осіб які їх вчиняють, поширенню правових цінностей і підвищенню правосвідомості громадян, а також забезпечують ефективну реалізацію принципу невідворотності покарання.

Ключові слова: бюджетні кошти, детермінанти, воєнний стан, злочинність, загальносоціальні заходи, запобігання, криміногенні фактори, корупція, кримінальні правопорушення, корупційні кримінальні правопорушення, органи прокуратури.

Ivashko S. V., Petrenko S. V. General social measures for the prevention of crime in the budgetary sphere

Abstract. This article explores the issues related to the high level of crime in Ukraine, with a particular focus on preventive measures targeting crimes in the budgetary sphere. It is noted that general social crime prevention measures are aimed at creating conditions that reduce the risks of committing criminal offenses related to the budgetary system. These measures are an essential part of the overall crime prevention strategy, targeting the root causes and conditions that foster criminal behavior.

Emphasis is placed on the formation of legal values and the consistent application of legal norms, which help cultivate a high level of legal consciousness among citizens. Such measures serve not only a preventive function but also contribute to long-term strategic development.

Attention is drawn to the fact that individuals who commit budget-related crimes are often special subjects defined by the criminal legislation of Ukraine. These offenses typically involve embezzlement of public funds, abuse of office, or corruption-related criminal acts.

One of the primary responsibilities of the state is to develop and implement a comprehensive set of actions aimed at eliminating the causes and conditions that facilitate criminal activity. Preventive measures must address not only the conduct of specific individuals (especially public officials) but also broader negative social phenomena. This is achieved through optimizing the budget process at all levels, enhancing the transparency of government bodies, and improving the legal literacy of employees in the budgetary sector.

Prevention of crime in the budgetary sphere should be understood as a set of scientifically grounded and complex actions undertaken by the state to improve social relations, eliminate negative factors, and prevent offenses at various stages of criminal behavior.

In the current realities of martial law, general social measures for crime prevention in the budgetary sphere play a crucial role, as they contribute to strengthening public condemnation of corrupt and criminal behavior, promote legal values, foster legal awareness among citizens, and reinforce the principle of the inevitability of punishment.

Key words: *budget funds, martial law, crime, determinants, criminogenic factors, budgetary crimes, prevention, corruption, criminal offenses, prosecution authorities.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Українські кримінологи розглядають запобігання будь-якого виду кримінального правопорушення через призму комплексу заходів, спрямованих на усунення детермінантів, які сприяють їх вчиненню.

У кримінологічній науці сталим є розгляд заходів запобігання злочинності шляхом: загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних. Всі вони розробляються і здійснюються в рамках єдиної стратегії запобігання вчинення кримінальних правопорушень у різних сферах суспільного життя. Бюджетна сфера не є виключенням.

Ми вважаємо, що за масштабами загальносоціальні заходи запобігання злочинності у бюджетній сфері є визначальними, оскільки спрямовані на чітке визначення функцій держави, як регулятора бюджетних коштів. Тому, їх розгляд і визначив актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аспекти кримінологічного дослідження кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в різні часи досліджували О.М. Бандурка, А.М. Бойко, І.Г. Богатирьов, В.В. Голіна, О.О. Дудоров, О.М. Джужа, А.П. Закалюка, Р.П. Іжевський, О.Г. Кальман, Т.В. Корнякова, Р.М. Сосков, О.М. Олійник, О.С. Русакова, В.М. Руфанова, В.В. Сазонов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, В.І. Шакун та інші.

Наукові доробки зазначених фахівців містять низку системних положень, які стосуються загальносоціальних заходів запобігання кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням бюджетних коштів.

Метою статті є намір виокремити особливості загальносоціальних заходів запобігання

злочинності в бюджетній сфері з врахуванням наявного в Україні воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнається найвищою соціальною цінністю. Це визначено в Конституції України [1]. Злочинність – один із факторів, який перешкоджає державі виконувати передбачені Конституцією України завдання, пов'язані з використанням бюджетних коштів.

Український учений-кримінолог І. Богатирьов, досліджуючи російсько-українську війну, зазначає, що саме вона призвела до кардинальних змін у політичній, економічній, соціальній і культурній галузі українського суспільства, тому одним із пріоритетних напрямків загальносоціального запобігання, на думку вченого, в умовах війни має стати прогнозування державної політики у соціально-економічній, організаційно-управлінській, кримінально-правових галузях [2, с. 97]. Автори статті погоджуються з наведеною думкою українського вченого та переконані в тому, що провідна роль держави в умовах війни полягає у прогнозуванні всіх, без виключення, сферах суспільного життя держави.

Тому, мета вчених-кримінологів полягає у забезпеченні законодавців ефективною стратегією запобігання та впливу на злочинність, що сприятиме виконанню завдання щодо безпеки суспільства, належного правопорядку, гарантованого захисту прав та інтересів громадян.

З часом накопичення людством досвіду у сфері запобігання злочинності став очевидним висновок: куди гуманніше, ефективніше та дешевше застосовувати заходи запобіжної, ніж карної репресії, прогресивним є шлях

не накладення санкції за злочини, а ліквідація їх першопричини соціального, економічного та іншого характеру, виховування осіб у дусі дотримання законів, усвідомлення їх доцільності тощо [3, с. 130].

Погоджуємось з наведеною думкою А. Іванова та вважаємо, що застосування виключно карної репресії у боротьбі зі злочинністю, у тому числі і вчиненням кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, не є прогресивним шляхом запобігання її вчинення.

Виходячи з наведеного, одним із основних завдань держави є застосування комплексу заходів з метою усунення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень, недопущення їх на різних стадіях розвитку, спрямованих не лише на недопущення проявів злочинності з боку конкретних осіб, а й на негативні явища і процеси в суспільстві в цілому.

Під запобіганням злочинності розуміють сукупність комплексних та науково обґрунтованих різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної діяльності [4, с. 53].

Запобігання злочинності в бюджетній сфері має специфічні особливості, що зумовлені її об'єктом і завданням, суб'єктами здійснення, специфікою заходів тощо.

Поділяємо точку зору, відповідно до якої об'єкт запобігання бюджетній як і будь-якій іншій злочинності – це негативні явища і процеси реальної дійсності матеріального і духовного характеру, різні за ґенезою, сферою, формами та інтенсивністю проявів, які, взаємодіючи з властивостями особистості, призводять до виникнення кримінальної мотивації, наміру, прийняття рішення на вчинення злочину та його реалізацію [5, с. 49].

Отже, основним завданням запобігання кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері є подолання або максимальне усунення криміногенних явищ та процесів, які є причинами і умовами (детермінантами) їх вчинення, недопущення їх на різних стадіях розвитку злочинної поведінки, що за рівнями їх здійснення в доктрині кримінології поділя-

ється на загальносоціальне, спеціально-кримінологічне та індивідуальне.

Зупинимось у межах статті на загальносоціальних заходах запобігання кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері.

Загальносоціальне запобігання – це сукупність *соціально-економічних, культурно-виховних та правових заходів*, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і разом з тим усунення (або нейтралізацію) причин та умов злочинності [4, с. 54]. На відміну від спеціально-кримінологічних заходів, вони в першу чергу спрямовані на розв'язання соціальних та економічних проблем, які існують в суспільстві, його криміногенних протиріч (матеріальний добробут населення, його культура, свідомість тощо). За своєю сутністю вони є невід'ємною складовою соціально-економічної політики. Іноді в літературі загальносоціальні заходи іменують «загальними», «загальнокримінологічними» або «іншими профілактично значущими заходами» [6, с. 327].

Разом з тим, індивідуально-профілактичні заходи охоплюють більше коло осіб, щодо яких здійснюються заходи, та включають в себе підвищення рівня зайнятості населення, залучення громадських організацій до профілактики правопорушень, попередження рецидивної злочинності, а також популяризація правової культури населення.

У кримінологічній літературі поряд із загальносоціальними і спеціальними запобіжними заходами виокремлюють також віктимологічне запобігання злочинам (від лат. *victimā* – «жертва» і *logos* – «вчення») – заходи із усунення та нейтралізації об'єктивних та суб'єктивних обставин, за яких особа має ймовірність стати жертвою злочину [4, с. 42-46]. Як слушно зауважив Іванов А. В., даний вид запобігання не може бути застосований щодо «неперсоніфікованої» злочинності, а отже – і до злочинності в бюджетній сфері [3, с. 132]. Погоджуємось з поіменованим науковцем та вважаємо, що розглядати цей напрям профілактики злочинності є недоцільним, оскільки його об'єктом є віктимна поведінка потенційної жертви кримінального правопорушення, що не є характерним для вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Соціально-економічні заходи є одним з основних напрямків загальносоціального запобігання бюджетній злочинності і забезпечення економічної безпеки держави в цілому.

У певному сенсі ці заходи можна назвати неконкретними, вони не прив'язані до певного економічного середовища чи галузі економіки, а взагалі можуть торкатися загальносоціальних проблем суспільства [7, с. 242]. Розглядаючи соціально-економічні заходи як відповідний комплекс державних програм, спрямованих на усунення детермінантів злочинності у бюджетній сфері, ми повинні розуміти їх важливість саме через призму створення відповідного середовища, у якому кримінальні правопорушення у бюджетній сфері не будуть вчинятись або ж кількість їх вчинення буде зведена до мінімального рівня.

Разом з тим, ситуація у нашій державі після початку військової агресії російської федерації 24 лютого 2022 року та введення у зв'язку з цим правового режиму воєнного стану [8] суттєво змінила всі сфери суспільного життя і не могла не вплинути на криміногенну обстановку в цілому, і на злочинність в бюджетній сфері зокрема.

Тому для наукової спільноти гострим постає питання відшукування нових ефективних засобів та механізмів впливу на умови і фактори, які детермінують злочинність у бюджетній сфері.

Загальносоціальне запобігання злочинності передбачає подолання економічної кризи, підвищення добробуту населення, покращення охорони здоров'я, освіти, екологічної політики та інші соціальні заходи захисту населення. Таким чином, державний вплив на злочинність здійснюється одночасно з іншими видами соціального контролю та взаємодіє з ними. Як свідчить історичний досвід, нерішучість і непослідовність у проведенні саме соціально-економічних реформ суттєво впливають на створення соціальної напруженості у суспільстві, що є одним із криміногенних чинників. Враховуючи це, сучасна політика України у сфері протидії злочинності особливу увагу приділяє специфічним різновидам соціального управління процесом запобігання злочинності, створенню атмосфери солідарності у неприйнятті цього негативного соціального явища [9, с. 324-325].

Але, як з прикрістю констатував О. Г. Кальман, ні реформи, ні програми розвитку підприємницької діяльності, ні програми приватизації, ні реформи банківської системи поки що не створили належних умов для доброчесної діяльності у сфері економіки, а також не вирішили проблеми соціального захисту населення [10, с. 255-256].

Погоджуємося з твердженням про те, що з самого початку реформування економіки України була недооцінена і фактично пригнана роль державного регулювання у проведенні економічних перетворень. Жодна з численних урядових економічних програм не піддавалася кримінологічно-економічному і науковому моніторингу на предмет її економічної ефективності [11, с. 59]. Тому, підсумовуємо наведе А. Закалюком та зазначаємо, що державний вплив на стан злочинності у бюджетній сфері неналежно взаємодівав з іншими видами соціального контролю, що стало наслідком збільшення кримінальних правопорушень, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів всіх рівнів.

Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері також необхідно здійснювати через систему *культурно-виховних заходів*. Найбільший виховний вплив на особу здійснюють такі соціальні інститути як сім'я, школа, трудовий колектив тощо. Крім того, на нашу думку, важливе значення мають культурне та інформаційне середовище, мультипліковане на сучасний рівень технологій.

Істотним культиватором протиправних цінностей сьогодні є ЗМІ та Інтернет, які відтворюють картини кримінального світу з його романтикою і цінностями, перетворюють злочинців у справжніх героїв. Здається, ЗМІ та Інтернет поступово витісняють традиційні інститути виховання та займають місце головного «вихователя» підростаючого покоління [3, с. 137].

Важко не погодитись з даною думкою А. Іванова. На наше переконання, на відміну від соціально-економічних заходів, де основну роль відіграє держава, культурно-виховні заходи мають здійснюватись децентралізовано, проростаючи так би мовити «знизу» через самосвідомість та приналежність до

громадянського суспільства, а не нав'язані владним примусом. Ці заходи мають спрямування, в першу чергу, на формування у громадян такої системи цінностей, в основі яких є нетерпимість до вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Виходячи з того, що суб'єкти вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є спеціальні, тобто посадові особи різних рівнів, ці заходи спрямовані, в першу чергу, саме на посадових осіб з метою формування у них антизлочинної культури.

Так, дослідники зазначають, що громадськість має потужний антикриміногенний потенціал, використання якого є вкрай актуальним для сучасної України. За умов мудрої державної політики, поступових і виважених кроків із боку органів кримінальної юстиції цілком можна змінити акценти у бік значущості профілактичної діяльності різних суб'єктів запобігання злочинності. Головною метою такого процесу (через що свого часу пройшли провідні країни світу) має бути суттєве зниження рівня злочинності в Україні шляхом запобігання злочинності громадськістю як основним суб'єктом такої діяльності. При цьому скоротяться бюджетні витрати на утримання судових і правоохоронних органів, і, відповідно, зростуть участь та особиста відповідальність кожного громадянина у спільній справі протидії злочинності [12, с. 273].

Крім того, у механізмі забезпечення кримінологічної безпеки має функціонувати також автономний контур, який складають господарюючі структури, підприємницькі експертні організації, детективні й охоронні підприємства, некомерційні організації, релігійні об'єднання, організації, що забезпечують позитивні форми дозвілля, ЗМІ, навчальні та трудові колективи, самоврядні організації мешканців тощо, які в міру своєї компетенції й можливостей беруть участь у забезпеченні кримінологічної безпеки в межах основних функцій, використовуючи головним чином загальнонавчальні форми впливу [7, с. 211].

Вказані суб'єкти покликані реалізувати принцип громадського осуду злочинної поведінки як один із різновидів соціального управління у сфері протидії злочинності, який реалізується не тільки шляхом розробки заборон,

адекватних небезпеці протиправних діянь, а й через формування у громадян негативного ставлення до певних видів асоціальної поведінки [9, с. 325].

Погоджуючись з наведеною думкою О. Іщука, автори статті вважають, що завданням саме культурно-виховних заходів запобігання злочинності у бюджетній сфері є формування нульової толерантності до зловживань з бюджетними коштами та виховання у громадян нетерпимості, неприйнятності до посадових осіб, які вчиняють даний вид злочинності.

Аналізуючи чинне законодавство, автори статті прийшли до висновку, що запровадження законодавцем інституту викривачів, як форми контролю влади, є недостатнім.

Так, кримінальний процесуальний закон визначає викривача як фізичну особу, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, звернулася із заявою або повідомленням *про корупційне кримінальне правопорушення* (виділене авторами) до органу досудового розслідування. При цьому законодавець надає викривачу відповідний процесуальний статус, гарантії, виплати винагороди [13].

Якщо підходити до видів культурно-виховних заходів запобігання злочинності у бюджетній сфері, доцільно у контексті публічного заохочення законотворчих працівників запровадити інститут викривачів не лише у корупційних кримінальних правопорушеннях, а і кримінальних правопорушеннях у бюджетній сфері. Це б, на нашу думку, стало інструментом попередження вчинення даного виду злочинності, усвідомлення правопорушником ризику бути викритим, а також дієвим механізмом формування культури нульової толерантності до розкрадання бюджетних коштів всіх рівнів.

У свою чергу, основними напрямками *правових засобів загальносоціального запобігання* бюджетним кримінальним правопорушенням є системне вдосконалення правового регулювання суспільних відносин та підвищення правової свідомості населення. Правові превентивні заходи спрямовуються на вдосконалення відносин в соціально-економічній, податковій, валютній, митній, бюджетній, правоохоронній та інших сферах.

Як у цьому контексті служно зауважив В. Тацій, ідеологію боротьби з економічною злочинністю в сучасних умовах слід змістити в бік вдосконалення позитивного (регуляторного) законодавства, яке створило б прозорі механізми діяльності суб'єктів господарювання і виключило б можливість протиправної, суспільно небезпечної господарської діяльності [14, с. 15].

Отже, для подолання подальшої криміналізації суспільства необхідно реалізувати сильну державну політику протидії злочинності в бюджетній сфері. При цьому політична воля та стратегія ефективного захисту суспільства від злочинності мають бути приведені у відповідність до високого ступеня його криміналізації [15, с. 51-52].

Висновки. На переконання авторів статті, слабким місцем загальносоціального запобігання бюджетній злочинності

на сучасному етапі є відсутність механізмів практичної реалізації культурно-виховних заходів та ініціатив; недосконалість методики збирання, обробки й аналізу кримінологічної інформації, а також обмаль суб'єктів, які можуть нею оперувати; низький рівень довіри суспільства до держави та правоохоронних органів.

Все це у своєму результаті дає невтішні прогнози до подальшого зростання рівня як злочинності в цілому в Україні, так і бюджетної злочинності зокрема.

Доцільним, на думку авторів статті, було б запровадження законодавцем інституту викривачів у кримінальних провадженнях, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, що забезпечило б належну взаємодію та комунікацію між громадянами та органами влади, створення атмосфери невідворотності покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30. Ст. 141. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Богатирьов І.Г. Російсько-українська війна: погляд кримінолога К. ТОВ «Видавничий дім «АДЕФ-Україна» 2023. 244с. С. 97.
3. Іванов А. В. Податкова злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2015. 259 с.
4. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська, Б. М. Головкін та ін., за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
5. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навчальний посібник. Харків: НЮА України, 2011. 120 с.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
7. Сазонов В. В. Кримінологічне забезпечення економічної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2020. 416 с.
8. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64 від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
9. Іщук О. С. Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 399 с.
10. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні і прикладні проблеми попередження: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 431 с.
11. Закалюк А. П. Соціальні передумови, причини та умови корупції в Україні. *Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 15-16 грудня 1998 р. (м. Харків). Харків, 1999. С. 59–66.
12. Колодяжний М. Г. Світова практика участі громадськості у протидії злочинності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 265–273.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
14. Тацій В. Я. Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок діяльності правоохоронних органів. *Вісник прокуратури*. 2002. № 1 (13). С. 13–18.
15. Шакун В. І. Суспільство і злочинність: монографія. Київ: Атіка, 2003. 784 с.